

benső világát közvetlenebbül felvillantó írá-
sok közé.

Nem eléggé körültekintő a magyar iro-
dalomtörténetírás művelőinek szerepeltetése:
ha Schöpflin Aladár, Bölöni György, Halász
Gábor, Révai József helyet kapott, mi indo-
kolta, hogy Horváth János ne szerepeljen?
Petőfi-könyvének, vagy egyik verstani munká-
jának az előszava méltán helyet kaphatott
volna.

Az írókat ismertető rövidke tájékozta-
sások is kissé egyenetlenek: olykor egy-egy
írót egész életműve, máskor viszont csak a
kötetben szereplő előszó szempontjából próbá-
lják ismertetni. Az ismertetések terjedelme
viszont megközelítően azonos; így a lényeges
és a kevésbé fontos művek az ismertetések
terjedelmét tekintve egy nevezőre kerülnek.
Véleményünk szerint az egyes előszó-szöve-
geket megelőző ismertetések jórészt felesle-
gesek, a rájuk fordított terjedelem viszont
elégletes lett volna arra, hogy a magyar elő-
szavak történeti fejlődését tüzetesebben

nyomon kísérő tanulmány is napvilágot
lásson a kötetben. (Az egyetemi szöveggyűj-
temények gyakorlatának a követése egyes
válogatások esetében szerencsés, máskor
azonban csak mechanikus, sablonos lehet.)
Ebben a tanulmányban kellett volna bemu-
tatni az előszónak, mint műfajnak a fejlődés-
történetét, s az egyes irodalomtörténeti
korszakokat jellemző előszó-típusok jelleg-
zetesebb darabjait is ennek keretében méltat-
ni, ill. elemezni.

Kenyeres Ágnes kiadványa így jobbára
csak a „szélesebb olvasóközönség” igényeire
ügyelt, de nem vette kellőképpen figyelembe
az előszavakban rejlő irodalomtörténeti érde-
keltséget. Az előszavak jelen gyűjteménye
így is érdekes olvasmány (bár túlságosan
heterogén) a nem szakember számára, az
igény azonban változatlanul megmaradt a
XVI–XVIII. század elő-, ill. utószavainak
(legalább a kiemelkedőnek) hozzávetőle-
gesen teljes közzétételére.

Komlowszki Tibor

KOVÁCS ENDRE: A KRAKKÓI EGYETEM ÉS A MAGYAR MŰVELŐDÉS

Bp. 1964. Akadémiai K. 228 1.

Közismert, hogy a magyar művelődést
megannyi közös szál fűzi össze a lengyel
kultúrával. Ezek a kulturális kapcsolatok
azonban mindmáig nincsenek sokoldalúan,
egész totalitásukban feltárva. Kovács Endre
könyvének sem az a célkitűzése, hogy ezeket
a hiányosságokat pótolja, viszont alapos és
rendszeres, helyes elveken nyugvó össze-
foglalását adja az eddigi kutatások eredmé-
nyeinek, s így szolgál jó kiindulással a további
mélyrehatóbb vizsgálódások számára; mert
bár figyelmét elsősorban az éppen 600 éves
jubileumát ünneplő krakkói Jagelló Egye-
temre irányítja, mégis ezen túlmenően sum-
mázza a lengyel–magyar kulturális kapcsola-
tok általános jellemző vonásait is.

A részletekbe menő kutatások apróbb
mozzanatokra is kitérő eredményeit Kovács
Endre egy általánosan jellemző portré széles
kerete közé ágyazza. Ezt biztosítja már az is,
hogy könyvét a krakkói egyetem össze-
foglaló képével kezdi. Rámutat arra, hogy
az egyetem világi és haladó jellegű nemzet-
közi intézmény volt, s mint általában minden
hasonló típusú egyetem, létrejöttét a központi
királyi hatalom megszilárdulásának köszön-
heti (Łokietek Ulászló, Nagy Kázmér). Ez a
pozitív bemutatás lényegében helyesnek
tűnik, de mégis ezt az alapvetően egyértelmű
képet esetleg már a bevezető részben némileg
árnyaltabban, dialektikusabban meg lehetett
volna rajzolni. Bár igaz, hogy a Jagelló Egye-
tem évszázadokon keresztül haladó intézmény
volt, mégis nyomatékosabban ki lehetett

volna emelni, hogy az egyetem kezdetben
tág teret biztosított a skolasztikának is, a
későbbiekben pedig nem volt elég biztos
talaja falai közt a reformáció valóban haladó
eszméinek. Azon is el lehet gondolkozni, hogy
a szerző azonos jelentőségűnek tartja az
egyetem internacionális jellegét az alapítást
követő időkben, majd később a XV. század-
ban. Nekünk úgy tűnik, hogy bár Kázmér ala-
pítólevele valóban kiemeli a tanintézet nem-
zetközi jellegét, mégis *nemzetköziből* valóban
nemzetközi jelentőségűvé az egyetem csak a
XV. sz. második felétől vált, s ennek igazolá-
sára elég az akkori tanárok és diákok neveit
áttekinteni.

Hogy a krakkói egyetem nemzetközi
kulturális kisugárzó körzete a XV. sz. máso-
dik felében mennyire kiszélesedett, azt mu-
tatja az a tény is, hogy az ott tanuló magyar
diákok száma ekkor erősen megnőtt. Ezt a
jelenséget Kovács Endre többféleképpen
igyekszik magyarázni. Egyrészt a lengyel
központi királyi hatalom megerősödésével,
a magyar–lengyel kereskedelmi kapcsolatok
bővülésével, másrészt Krakkó kultúrájának
fényével. Az előbbi érv azonban nem feltét-
lenül meggyőző, mert a központi királyi
hatalom a XV. sz. második felére a XIV.
sz.-hoz viszonyítva sok vonatkozásban meg-
gyöngült Lengyelországban. Ezenkívül Mátyás
korában a magyar–lengyel diplomáciai kap-
csolatok erősen megromlottak, s ez is nehezen
teszi érthetővé, miért éppen 1484-ben éri el a
magyar diákok száma az addigi legnagyobbat.

A jelenséget így talán mégis a kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázhatjuk leginkább, s azzal, hogy Krakkó kultúrája vonzotta elsősorban a magyar fiatalságot. Ezt igazolni látszik az a körülmény is, hogy a Jagelló Egyetem a századfordulón olyan nevekkel büszkélkedhetett, mint Maciej Miechowita, Marcin Bylica, Rudolf Agricola junior, Leonard Coxe, Jan Ursinus, Bernard Wapowski, Justus Decius. A későbbiekben meggyőzően emeli ki Kovács Endre, hogy a krakkói magyar diákság számának XVI. sz.-beli erős hanyatlásában nagy szerepe van annak, hogy a reformáció tanai Lengyelországban nem tudtak igazán mélyen gyökeret verni, s az azokat elsajátítani vágyó magyar ifjúság Krakkó helyett Nyugat-Európa egyeteméit volt kénytelen fölkeresni.

Kovács Endre könyvében elsősorban nem mint zárt intézményt vizsgálja a krakkói egyetemet, s a magyar diákoknak ezen belül betöltött szerepét sem elszigetelten szemléli, hanem a fő hangsúlyt a Krakkóból kiinduló lengyel kulturális szellemi hatás magyarországi érvényesülésére helyezi. Ezért külön fejezetben foglalkozik egyrészt a Hunyadiak korára eső lengyel hatással, másrészt a Jagelló kori humanista kapcsolatokkal. Az előbbi fejezetben a lényegnél maradva ismerteti Vitéz János körének lengyelországi összeköttetéseit, I. Ulászló várnai tragédiájának lengyel irodalmi visszhangját, s a lengyel asztrológusok-asztronómusok kimagasló jelentőségét Hunyadi és Mátyás korában. Így érdemben szól Marcin Król, Marcin Bylica z Olkusza tevékenységéről. Zavarólag hat azonban, hogy az utóbbiról a következő írja: „... elkísérte a királyt (Mátyást — H.L.) hadjárataiba, részt vesz 1488—89-ben Bécs ostromában...” (57.). Bécs ostroma azonban 1485. január 29-től június 1-ig tartott. A téves évszám feltehetőleg elírás eredménye, bár elgondolkoztat, hogy később a szerző még egyszer ezt írja: „... Mátyás 1489-ben elfoglalta Bécset...” (57.). Ezt követően precízen, s tekintve, hogy hipotézisről van szó, igen mértéktartóan foglalja össze Kovács Endre Callimachus *Experiens* tevékenységét és kapcsolatait a magyar neoplatonista körrel. Éppen Callimachus működésével kapcsolatban fölmerül a kérdés, a reá vonatkozó eddigi magyar kutatások eléggé megbízhatók-e, valóban érdemesek-e arra, hogy bekerüljenek egy olyan munkába, amely a tudomány eddigi kézzelfogható eredményeit kívánja regisztrálni. Callimachus, igazi nevén Filippo Buonaccorsi, Jagelló Kázmér diplomatája volt, s mint ilyen elég következetes Mátyás-ellenes politikát folytatott. Épp ezért meglepő, hogy ismerjük őt olyan költeményét, amelyben Mátyást dicsőíti. Ezekkel kapcsolatban tehát felmerül a kérdés, mikor keletkezhettek, milyen célt

szolgáltak, mikor is mutatható ki Callimachus tevékenységében az az időszak, amikor közeledni kívánt Mátyáshoz. Huszti József egy 1927-es tanulmányában próbál válaszolni mindezekre. (*Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz*. Bp. 1927. 10.) Ugolino Verino saját fia, Silvestro d'Ugolino de Vieri révén, aki 1480—83 között Budán tartózkodott és jól ismerte a királyi udvart, 1483/4-ben megküldte Mátyásnak hét könyvből álló epigrammagyűjteményét. Ebben található egy Callimachushoz szóló epigramma is, amely arra kéri az olasz-lengyel humanistát, hogy mint a magyar király barátja, járjon közbe Mátyásnál a mű sikerének érdekében. Ebből Huszti arra következtet, hogy fia révén Ugolino Verinónak tudomása volt arról, hogy ebben az időben, 1483/4-ben Callimachus Budán tartózkodott, s ezért intézte hozzá egyik költeményét. Ezek szerint Callimachus Mátyást dicsőítő költeményei is nyilván ebből az időből valók: méghozzá 1484 nyara előtt kellett, hogy keletkezzenek, minthogy a Mátyást dicsőítő versekkel feltehetőleg egyidőben készült egyik költeményében — amelyet Garázda Péterhez intézett —, elismerően szól váradi Péterről, aki ez év nyarán lett Mátyás előtt kegyvesztett s került börtönbe. Végül Huszti arra következtet, hogy Callimachus föltételezett budai tartózkodásának az lett volna a célja, hogy Mátyást egy törökellenes hadjáratra serkentse. Huszti ezen hipotézisére Kardos Tibor újabb hipotézist épített. (*Callimachus*. Tanulmányok Mátyás király államracionjáról. 1931.) Feltételezte ugyanis, hogy Callimachus budai tartózkodása idején megismerkedett az itteni neoplatonista körrel (ezt valószínűsítene Garázda Péterhez írt verse), s ennek hatására kezdte terjeszteni maga is e tanokat Lengyelországban. Mindez újabb bizonyítéka lenne a magyar—lengyel kulturális kapcsolatoknak, kérdés azonban, megállja-e mindez a helyét. Ha megvizsgáljuk Callimachus Mátyáshoz intézett költeményeit, egyetlen egyet találhatunk, amely konkrét történeti utalást tartalmaz, s ennek alapján belső argumentum segítségével pontosan datálható. Ez a vers a *Pro Regina Beatrice ad Mathiam Hungarie Regem*. Tartalma a következő: Beatrix királyné kesereg, hogy bár férje csak az imént (*nuper*) aratott győzelmet a nyugati császár (III. Frigyes) felett, máris a török ellen indul. Ez a történeti helyzet semmiképp sem egyeztethető össze sem az 1483-as, sem az 1484-es évek eseményeivel, noha Huszti szerint a versnek ekkor kellett volna születnie. 1483/4-ben ugyanis Mátyás személy szerint nem hadakozott III. Frigyesel, s Nyugaton legfőbb tapogatózó hadműveletek folytak, melyeknek különösebb jelentőségük nem volt. Mátyás törökellenes határozott föllépéséről pedig még ennyire sem lehet beszélni, mivel Mátyás

éppen 1483-ban kötött öt éves békét Bajaziddal. A vers tehát nem keletkezhetett a Huszti által föltételezett időpontban, amit valószínűvé tesz az a körülmény is, hogy 1483-ban Callimachus nem mutat semmiféle közeledést Mátyás felé, mivel az év folyamán Grácban és Prágában tartózkodik azzal a céllal, hogy a magyar király ellen egy koalíciót hozzon létre (I. Kovács i. m. 63.). Ez a körülmény kizárja Callimachus föltételezett 1483/4-es budai tartózkodásának lehetőségét, s megkérdőjelezi Kardos Tibor erre épített hipotézisét. Továbbra is probléma azonban, mikor keletkeztek mégis Callimachus Mátyást dicsőítő költeményei. A *Pro Beatrice*... történeti szituációja időben csak az 1477/79-es éveknek felelhet meg. 1477 júliusában és augusztusában ugyanis Mátyás komoly jelentőségű és sikeres harcokat folytat III. Frigyesel szemben. Elfoglalja Alsó-Ausztria nagy részét, körülzárja Bécsét, úgyhogy Frigyes december 1-én a gmundeni (korneuburgi) békében kénytelen lemondani magyar királyi címéről. Alig fejeződnek azonban be a nyugati hadműveletek, Mátyás figyelmének máris a török felé kell irányulnia. A török 1477-ben Horvátországon át Velencéig nyomul, s ugyanez megismétlődik a következő évben is. Mátyás eredményesen veszi fel a törökkel a küzdelmet, 1479-ben sikeres bosszúló hadjáratot vezet Boszniába. A már említett Callimachus-vers történeti utalásai nyilvánvalóan erre az időszakra vonatkoznak, s így a költemény feltétlenül 1479 tájékán kellett, hogy keletkezék (ehhez közelálló véleményt képviselt annak idején már Zeissberg is). Ez az időpont pedig megmagyarázza a költemény létrejöttét. 1479 áprilisában Kázmér lengyel király szorult helyzetben kénytelen volt békét kötni Mátyással, s nyilván ez az egyezkedés szolgált alkalomul Callimachus Mátyást dicsőítő verseinek megírására, noha a humanista egy ideig idegenkedett ettől a békekötéstől. Megállapításunkat különben egyéb körülmény is igazolni látszik. Szó volt már arról, hogy Ugolino Verino 1483/4-ben fiával egy epigramma-gyűjteményt küldött Mátyásnak. (*Olaszországi XV. századbeli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei*. Kiad. Abel Jenő. 1890. 335—353.) Igazolható módon azonban a kötet éppen legerjedelmesebb, legjelentősebb darabjai, amelyek Mátyáshoz szólnak, mind 1479 tájékáról valók, így a *Triumphus et vita Mathyae regis admiranda versus heroico percursa* és a *Gratulatio de victoria Mathyae regis Pannoniae nuper habita de incursione Turcorum*. Az előbbi ugyanis mint legfrissebb történeti eseménnyel a török Velence elleni támadásával (1477/78) és a küszöbön álló magyar-lengyel békekötéssel (1479 április) foglalkozik; az utóbbi Mátyás boszniai bosszúló hadjáratáról ír, mint aktuális politikai eseményről (1479). E verseknek tehát szintén

1479 tájékán kellett keletkezniük. De ugyancsak nagyjából ebből az időből való lehet a gyűjtemény Callimachushoz írt darabja is, amit az bizonyít, hogy a vers szomszédságában levő, ahhoz szorosan kapcsolódó költemény Mátyásnak III. Frigyes felett aratott győzelmét eseteli (*Ex agro Pannonio cessit aquila victa a corvo victore*). Mindez azt bizonyítja, hogy Ugolino Verino Mátyáshoz írt verseinek egy részét egy évben írhatta Callimachus-szal. Kimutatható azonban, hogy Ugolino Verino már ismerte Callimachus Mátyásról szóló költeményeit, amit igazol az, hogy az *Ex agro*... c. költeménye Callimachus *De corvo Mathyae Regis et aquila Caesarea* c. verse ötletének felhasználásával készült. 1479 vége, 1480 eleje tájékán tehát Callimachus költeményeinek készen kellett állniuk, különben Ugolino Verino nem használhatta volna fel őket. Hogy pedig Ugolino Verino előbb említett költeményei valóban 1479/80 tájékáról valók, azt az is valószínűsíti, hogy a firenzei humanista fia 1480-ben ment először Budára, s nyilván ekkor vitte magával apja Mátyás királyról írt 1479-re datálható verseit, melyek feltehetőleg összefüggésben álltak Lorenzo Medici ekkori, Mátyáshoz közeledő politikájával. Mindez kizárja Callimachus 1483/4-es budai tartózkodását, igazolja, hogy kapcsolatai voltak a neoplatonizmus igazi hazájával, Firenzével, ahol magával Marsilio Ficcinóval is levelezésben állt. Ez pedig mindenestre megingatja Kardos Tibor koncepcióját, amely szinte teljes egészében a magyarországi neoplatonizmus hatásából próbálta magyarázni Callimachus elképzeléseit. Valószínű, hogy Itália közvetlen hatása ebben sokkal komolyabb szereppel bírt. — Mindezt azért tartottuk szükségesnek ilyen részletességgel elmondani, hogy nyomatékosan rámutassunk egy példán keresztül — bár a példák számát szaporítani lehetne —, hogy a magyar—lengyel kulturális kapcsolatok vizsgálata egyelőre még milyen bizonytalan előmunkálatokra támaszkodhat. Kovács Endre tudatában van ennek, ezért Huszti és Kardos fentebbi hipotézisét ő is némi szkepszissel tárgyalja, bár éppen a további alaposabb vizsgálódások előkészítése érdekében talán érdemes lett volna még nagyobb szigorral élni a korábbi kutatások eredményeinek felhasználásánál.

A Jagelló-kori humanista kapcsolatokat tárgyaló fejezetben Kovács Endre azt a felfogást vallja, hogy a Mátyás korában föllendült humanizmus nem szűnt meg, csak átalakult. Míg korábban elsősorban mi kaptunk a lengyelektől, most ők is sokat köszönhetnek kultúránknak. Így a reneszánsz építészettel a mi közvetítésünk révén ismerkedtek meg, s a Wawel építkezéseinél a budai tapasztalatokat használták fel. Újszerű vonása Jagelló-kori humanizmusunknak az is, hogy szélesebb

rétegekre terjed ki, racionális, szkeptikus, empirikus, időnként szinte materialista irányba fejlődik. Megerősödik a természettudományos érdeklődés, a földrajz jelentősége megnő, s e tudományág fejlődésének szép bizonyítéka Maciej Miechowita *Tractatusa*. A szerző tömören és szépen foglalja össze a magyar–lengyel kulturális kapcsolatokon belül ekkor jelentős szerepet játszó vándorhumanisták, humanista diplomaták szerepét, így érdemben szól Agricola juniorról, Wernher Györgyről, Konrad Celtisről, Pawel z Krosnárról, Andrej Krzyckiről, Jan Dantyszkról, valamint Eck Bálintról. Eckkel kapcsolatban Kovács Endre röviden megemlékezik arról is, hogy a lengyel humanisták milyen szerepet játszottak az erasmusi eszmék Magyarország felé történő közvetítésében, s kellően méltatja ennek jelentőségét.

Ezután a reformáció kulturális hatását vizsgálja a szerző, és megállapítja, a reformáció Lengyelországban előbb eredményezte a nemzeti anyanyelvi kultúra föllendülését, mint Magyarországon, s nálunk az anyanyelvi műveltség kiszélesedése részben éppen lengyel példára történt.

A továbbiakban Kovács Endre a krakkói nyomdák, Haller, Vietor nyomdájának szerepét mutatja be a magyar kultúra fejlesztésében. Az idevágó szakirodalom tüzetes ismertetésben emlékezik meg az ekkori kiadványokról — méghozzá valóban a legfontosabbokról. Mégis egy mű mellőzését, Brodarics 1527-ben Krakkóban megjelent *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio*jának elhallgatását hiányolhatjuk. Igaz, irodalomtörténetírásunk Brodaricsal elég mostohán bánt, de talán annál inkább nem ártott volna figyelmeztetni e mulasztás pótlására, bár Brodarics neve így is figyelemre méltóan foglal helyet a könyv végén levő időrendi mutatóban.

A továbbiakban a szerző Krakkó és a magyar filológia kapcsolatát vizsgálja Sylvester és Dévai Bíró művein keresztül, majd a Magyarországon elterjedt harcos protestantizmus műfajainak lengyel előzményeit és párhuzamait keresi, végül kitér a reformáció radikális irányaira és az ellenreformációra, vizsgálja a kapcsolatot ezek magyarországi és lengyelországi alakulatai között.

A könyv egyik legérdekesebb fejezete a török veszély és Mohács lengyel visszhangjával foglalkozik. Korábban általában úgy tartották, hogy „a mohácsi vész híre Lengyelország szélesebb köreiből eppógy nem keltett nagyobb visszhangot, mint egyebütt . . .” Bár ezen a megállapításon már csak azért is elgondolkozhattak volna a kérdés kutatói, mivel tudjuk, hogy Brodarics a mohácsi csatáról szóló már említett művét is Zsigmond lengyel király fölkérésére készítette, mégis Kovács Endre az, aki irodalomtörté-

netírásunkban az 1544-ben Vietornál megjelent *Pannoniae luctus* elemzése során elsőként mutat rá valóban határozottan arra, hogy Mohácsnak igen is volt számottevő lengyel irodalmi reakciója. Ennek ellenére mégis az az érzésünk, hogy e gyűjtemény vizsgálata még sok tisztázandó körülményt vet fel. Így például Kovács Endre csak egészen általánosságban utal a gyűjtemény egyes darabjainak datálási problémájára. Véleményünk szerint azonban — a Kovács Endre könyvének függelékébe fölvetett versek alapján is — lehetőség van a költemények — legalábbis egy részük — eléggé pontos datálására. Megállapítható ugyanis, hogy a gyászversek nagy része az 1540 körüli években keletkezett az 1544-es évvel bezárólag, amikor is a gyűjtemény megjelent. Így ekkor készültek Joannes Langus, Clemens Janicius és Anshelmus Ephorinus Laski Hieronymusról írt versei, mivel a sirádi palatinus 1541-ben halt meg, s a szóbanforgó költemények mind az ő halálával foglalkoznak. Nagyjából ebből az időből való Lazarus Bonamicus verse, amelyet Szalaházi Tamás egri és veszprémi püspök emlékének szentelt, mivel a főpap 1537 táján bekövetkezett halálát gászolja benne. Eck Bálint Bakics Pál, illetve Ostrosith Miklós halálára írt versei szintén 1540 tájékára datálhatók, Bakics ugyanis 1537-ben az eszéki hadjáratban lelte halálát, míg Ostrosith 1542-ben Buda ostrománál. 1539. november 17-e után kellett keletkeznie Joannes Langus Brodarics halálára írt költeményének is, mivel a váci püspök ekkor fejezte be életét. 1543 júliusa után születhetett Joannes Langusnak *Quinque ecclesiae* bevételét gászoló verse, mivel Pécsét júliusban foglalta el a török. Valamivel később keletkezhetett Joannes Langus másik verse, amely Alba Regia sorsán kesereg. Székesfehérvár ugyanis 1543. szeptember 3-án került török kézre. Még későbből való Eck Bálint Visegrád elését sirató éneke, mivel a vár 1544 áprilisában esett el. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a gyűjtemény legtöbb darabja 1540–44 között keletkezett, s nyilvánvalóan annak a 40-es évekkel jellemző törökellenes hangulatnak köszönhetik létrejöttüket, amellyel könyvében Kovács Endre részletesen foglalkozik. Kérdés azonban: nem ekkor íródtak-e azok a költemények is, amelyek Moháccsal foglalkoznak, s így csak egy késői, de aktuális visszaemlékezésnek köszönhetik létrejöttüket. Kovács Endréhez hasonlóan magunk sem ezt a lehetőséget tartjuk a legvalószínűbbnek, hanem azt, hogy ezeket a közvetlenül vagy nem sokkal Mohács után írt költeményeket 1544 tájékán gyűjtötték össze az akkori törökellenes hangulat következtében, s adták ki őket az akkoriban keletkezett hasonló típusú versekkel együtt. Ezt igazolhatja véleményünk szerint az is, hogy Wernher György Báthory István-

hoz írt verse olyan finom egykori célzásokkal van tele, amelyek valószínűsítik, hogy a költemény 1530 tájának keletkezett, s így csak több mint tíz évvel később kerülhetett bele a gyűjteménybe. — Végül el lehet gondolkozni azon, nem lehetett volna-e a versgyűjtemény koncepcióját valamivel világosabban megragadni. A kötetben ugyanis nem pusztán törökellenes hangulat uralkodik, hanem egy határozott Habsburg-barát pártállás mutatható ki. Ezt igazolja Wernher György Mária királynőhöz írt verse, amely a Habsburg-ház dicsőítését tartalmazza, valamint az a tény, hogy Kovács Endre könyvének függelékébe fölvetett költemények címzettjei közt egy sem akad, aki ne Ferdinánd hive lett volna (pl. Báthory, Ostrosith), illetve ha pár címzett korábban Zápolya híve volt is, a nekik szóló vers keletkezése idején már Ferdinánd táborában találjuk őket (Laski, Frangepán Ferenc, Bakics P.). Mindez azt igazolja, hogy a kötet írói elfogadták azt a törekvést, amely a Habsburgok vezetésével akart létrehozni egy törökellenes koalíciót.

Végezetül Kovács Endre a krakkói egyetem jelentőségének hanyatlását vizsgálja

Báthory István lengyel királysága alatt és után, majd rövid kitekintést az egészen napjainkig. A kötetet jól használható időrendi mutató és irodalomjegyzék zárja.

Összefoglalva a következőket mondhatjuk: Kovács Endre könyve kétségkívül hasznos munka, amely jól regisztrálja kutatásainknak a magyar—lengyel kulturális kapcsolatok történetére vonatkozó eredményeit, de ugyanakkor nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a kérdés még számos és mélyreható részletvizsgálódat követel kutatóink részéről. Így is ez az összefoglalás kitűnő alkalom arra, hogy a külföld megismerje belőle a komoly jelentőségű magyar—lengyel kulturális kapcsolatokat, s felhasználja kutatásaink számottevő, nemzetközileg is hasznosítható eredményeit. Ezért kívánatos lenne, hogy — talán némi rövidítéssel és módosítással — Kovács Endre könyve idegen nyelven is megjelenjen. Ha ennek a kiállítása is olyan mintaszerű lenne, mint az Akadémiai Kiadónál megjelent magyar nyelvű kiadványok, a könyv jó propagálója lenne a magyar művelődésnek.

Havas László

*

Mikes Kelemen: Törökországi levelek. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: Szigeti József. Bukarest, 1963. Irodalmi K. 353 l.

Szigeti József szép Mikes-könyve újabb kiadása a korábban (1955) megjelentnek (vö. ItK 1957. 458—464.). A fő szöveg és az ehhez fűződő jegyzetanyag ugyan változatlan maradt, de az átdolgozott bevezető (5—33.) jobb, kiegyensúlyozottabb az előzőnél. Legfőbb erénye, hogy elsősorban a kolozsvári irodalomtörténész önálló gondolatait és kitűnő megfigyeléseit tükrözi. Szerkezetileg szorosabban kapcsolódik a *Leveleskönyvhöz*, ökonomikusabb, mert a messzire vezető történeti fejtegetések helyett a jól alátámasztott irodalmi, ideológiai, művészi kérdéseknek szánt nagyobb teret. Szigeti fontos tényezőként emelte ki a fejedelmi udvar politikai életét, amely a fejedelem kulturális törekvései mellett elsősorban befolyásolhatta a fiatal Mikes tudatának, történetiszemléletének alakulását.

A *Törökországi Levelek* elemzése tömörebbé vált. A szerző különösen a magyar levélfíró modern mondanivalójának, új kifejezési formát kereső egyéniségének a bemutatására törekedett. Ebben a keretben meggyőző, amit Mikesnek Rákóczihoz s a szabadságharchoz való viszonyáról, emberségéről, a társadalomról vallott nézeteiről és bírálatairól, nemes hazaszeretetéről mondott. Az is helytálló, hogy Mikes és a haladó eszmék vonatkozásában egyértelműen a korai felvi-

lágosodás nyomait látja, s hogy rámutat az ezen belül tapasztalható ellentmondásokra is. A *Leveleskönyv nyelve és stílusa* c. fejezet nemcsak figyelemreméltó, hanem gondos, hozzáértő; Szigeti jó stíluslemző érzékére vall.

Hopp Lajos

Méreiné Juhász Margit: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Munkatársak: Gazdik Mária és Pétervári László. Bp. 1963. MTA Könyvtára. 651. (Az MTA Könyvtárának Kiadványai 31.)

Azzal a jóleső érzéssel tehetjük le kezünk-ből Méreiné Juhász Margit dolgozatát, hogy ismét gazdagodott a Mikszáth-filológia.

A kiterjedelmű füzet hosszú évek kutató munkájának eredményeként született meg. Nem is terjedelmével, hanem inkább avval a fáradságot nem ismerő ügyszeretével tűnik fel, amely a tavasszal elhunyt sajtó alá rendező, Méreiné munkáját jellemzi. A dolgozat annak a kegyeletes mozgalomnak a szülötte, amellyel Mikszáth özvegye küzdött a hagyaték minél teljesebb, biztonságos megőrzéséért.

A gondos és aprólékos munkának jól megoldott célja Mikszáth mindazon szellemi és tárgyi hagyatékának a bemutatása, amelyek az idők folyamán az MTA gondozásába kerültek. Mindezek megmentésére

Mikszáth özvegye, Mauks Ilona tette meg az első lépéseket.

A dolgozat négy fő részre tagolva ismerteti az író személyéhez fűződő emlékeket. Az első fejezetben a Mikszáth-emlékszoba (ennek az ötlete is Mikszáthnéól való!), a balassagyarmati és a horpácsi tájmúzeum létrejöttének körülményeit, a másodikban a hagyatékek különböző időből származó leltárait (Mikszáth Kálmánné, Divald Kornél), az 1950-ből eredő relikviákat, a balassagyarmati horpácsi és szegedi múzeumok Mikszáth-anyagát, a harmadikban az Akadémia Könyvtára Kézirattárában található kéziratok hagyatékot és a reá vonatkozó kézirat anyagot, a negyedikben az Akadémia Könyvtárának állományában levő Mikszáth-könyvtárat ismerteti.

Méreiné számos olyan levelet is közöl, amelyek eddig csak kéziratban voltak hozzáférhetőek. Ezekben Mikszáth özvegye (így írta alá!) Boldizsár Kata Piroskával, Benczúr Gyula, a századforduló nagy történeti festője nevével, aki nagy tisztelője volt Mikszáthnak, értekezik férje hagyatékáról és a megfestendő posztumusz portréjáról.

A levelek fényt vetnek nemcsak arra a küzdelemre, amelyet Mauks Ilona folytatott férje irodalomtörténeti értékét jelentő hagyatéka megmentéséért s méltó elhelyezéséért, hanem arra is, hogy az özvegy az író halála után oly nehéz anyagi helyzetben volt, hogy Herczeghez fordult segítségért. (A Benczúr-néhoz intézett 1911. nov. 19-i datálású levél.)

A további levelekben Berzeviczy Alberttel, az Akadémia akkori elnökével, Enyedi Lukácsnéval (később Niczky Andrásné), Heinrich Gusztávval, Jónás Károllyal értekezik. Valamennyi levélben férje hagyatékának méltó elhelyezéséért fárad. Végtelen szerénység s férje nagysága, emléke előtti mély tisztelet hatja át minden sorát. A levelek közül 14-ben az „özvegy Mikszáthné” aláírást találjuk. Közli Benczúr Gyula egy levelét is, melyet Berzeviczy Alberthez írt, továbbá Berzeviczy levelét Mikszáth Kálmánnéhoz. Itt találjuk azt a Heinrich Gusztávnak címzett, azóta már irodalomtörténeti adattá vált levelet is, amelyben a Mikszáth Jánoskáról szóló kis elbeszélés (*Ló, báránka és a nyúl*) megszületésének körülményeiről szól. (1913. okt. Horpács. 12.)

Feleslegesnek tűnik a publikált anyagban az eredeti ortográfia alkalmazása. Nem művészi alkotásokról lévén szó, a levelek, leltárok értékén a helyesírási korrekció nem ront. Számos helyesírási furcsaság (ezüst kis kanál, bicsag, éjeli szekrény, jappáni selyem, fél száll gyertyával, éjeli éget stb. 19–20.) elkerülhető lett volna.

A Mikszáth-hagyaték leltárainak közlésekor Méreiné kitér azokra az anyagokra is, amelyek nem az író családjából jutottak az MTA tulajdonába. (Divald-féle leltár tárgyai

között találhatók.) A két tájmúzeum gazdag anyagát bemutató leltárak sem érdektelenek a kutatók részére. A harmadik részben a kéziratok hagyaték s a rá vonatkozó kéziratok anyag között novellatöredékeket, variánsokat, tanulmánytöredékeket, beszédvázlatokat, kefelevonatokkal találunk. Közli a Mikszáth-hagyaték fényképanyagának leltárát is.

A negyedik részben a Mikszáth-könyvtárról közölt leltári anyag nem nagyon teszi lehetővé az egykori teljes könyvtár áttekintését, mégis örülnünk kell a megmentetteknek, mert ezek segítségével a Mikszáth-irodalomban még megoldatlan forráskérdésekre derülhet fény. Igaz, hogy az eredeti, teljes könyvtári anyagból számos darab elveszett, de a sorozatokból megmaradt egyes példányok kiegészítésével az 1500 műre apadt könyvtár jó néhány kötettel szaporítható. A közölt leltári anyag arra enged következtetni, hogy az író nem vezette valami előre elhatározott, tervszerű gyűjtési szándék könyvtára gyarapításában. A könyvtár anyagának betűrendes közlését kiegészíti a hagyatékban talált folyóiratok felsorolása.

A közölt képanyag (Mikszáth kisportréja, Benczúr Gyula posztumusz festménye 6., Mikszáth és családja a jubileum napjaiban 10., éjjeliszekrényének gyertyatartója, 19., a *Szent Péter esernyője* alakjait bemutató ezüst tintatartó, 22., a *Tekintetes vármegye* korrektúrapéldányának előzéklapja, 52., Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora* c. munkájának korrektúrapéldánya, 56.) ügyesen színesíti az egyébként lexikálisan nehéz anyagot.

Pusztai Gyula

Somlyó György: A költészet évadai. Bp. 1963. Magvető K. 376 l.

„... azt a titkos ajtót, amelyet a költőnek meg kell találnia önmagában az egyetemes felé, minden költő minden olvasójának is meg kell keresnie a költő világához” — írja Somlyó György új esszé-kötetének bevezetőjében. És az egész kötet annak a bizonyossága, hogy Somlyó György ilyen olvasó kritikus, aki „azt a titkos ajtót” nyitogatja nagy kortársai és nagy elődjei költészetére. A kötetnek szinte kulcsává válik ez a kritikai elv. Témái szenvedélyesen érdeklik, azonosul a problémákkal, amikor a költészetéről, a versmondásról, fordításról, festészetéről beszél. A látszólag nem saját területét érintő művészek és művészetek tárgyalása során keresi a választ a költő és a költészet nagy kérdéseire. Így kerülnek tollára nagy európai és magyar kortársai, festők, költők, még kortársaknak tekinthető fiatalon meghalt költőink és a modern költészet „költők őse”, Rimbaud.

Szembetűnő, hogy mindig az előtte járó generáció művészete izgatja, akiknek életműve már adhat bizonyos teljességet és élményt is, így nem szárazon, objektív módon elemző kritikusa, hanem méltatója és másokkal is méltatni akaró tárgyának.

Költő, akinek másokról szóló írásait is a személyes élmény és az intellektuális élmény kettős ereje és melegsége hatja át. Értekező, elvi kérdéseket feszegető esszéi is lírikust érdeklőek. Külön alkotásként szép minden esszé: varázsa van, élvezet olvasni, de mély gondolatfelvetése elgondolkoztat. Ezzel a belső látásmóddal szinte bizalmas baráti közelségbe hozza nagy kortársainkat. A legnagyobbak is leszálnak a hírnév ember-telenné szoborító csúcsairól, közel kerülnek anélkül, hogy nagyságuk kisebbedne: inkább bővül, mert új szemszögből láttatja őket. Éppen széles tárgykerít felölélő témái adják a világirodalom és a magyar irodalom eleven közösségének tudatát.

A kötet mintegy harmadát tevő, a magyar írókról beszélő esszéi is új meglátásokkal gazdagítják az irodalomtörténetet. Talán legjelentősebb köztük Szabó Lőrincről írt fejtegetése. Költészete iránti csodálata mellett „vitázva és viaskodva verseivel”, látja útja hibáit, mélypontjait is. Vita Szabó Lőrincről — Illyéssel című cikkében Illyés túlértékelésétől védi, aki Arany után Szabó Lőrincet tartja a kor legnagyobb költőjének, mellőzve a — vitán felül — nagyobbakat, és megkerülve Szabó Lőrinc költészetének lényegbevágó problematikáját. Verseiről írott, másik tanulmánya igényes elemzés költészetéhez fűződő mély kapcsolatáról, első vers-élményeitől kezdve az utolsóig. Érdekes gondolatokkal nézi „különös természeti költészetét”, nyugodt ritmusának művészi varázsát, ugyanakkor azonban az életmű mélypontjait is vizsgálja. Hasonló intenzitású élményt jelentett Somlyónak Illyés Gyula költészete is, amelyet „húzó mágnesnek” érez: hatása alól alig lehet szabadulni. Költészetének mérlegelésekor felhívja a figyelmet különös értékeire: a tudatos tömör gondolatiságra, a köznapiság dolgok varázsának felidézésére. Illyés „testvérbolygó” költészetét József Attila mellé állítja, akiről szintén két szép írása emlékezik. Az egyikben a költő fogalmait elemzi, bátorságát, nagyságát csodálva. A másik, különösen érdekes esszé a francia József Attila fordítások jelentőségének értékelése: a franciák huszonhét kiváló költője tolmácsolta verseit, a francia fordítások történetében először formahűen, versben. Jól látja Füst Milán költészetének egyediségét és magas művészségét. Adatában is jelentős képet ad Somlyó Zoltán egyik kéziratának útjáról, arra is képes, hogy költő apja életművét kritikusan nézze. Kis Radnóti-esszéje nemcsak Radnóti költészetének

szerető értésére mutat, hanem a jelentéktelennek tűnő személyes élményt is fontossá növeli a következő nemzedékek tudatát alakító felelősség. Fodor Józsefről, Vas Istvánról, Bernáth Aurél könyvéről, Hunyady Sándorról írott kisebb esszéi értékes részei a kötetnek.

Sinka Erzsébet

Szaunder József: Olasz irodalom — magyar irodalom. Bp. 1963. Európa K. 464 l.

A tanulmánykötetnek közel háromnegyed része foglalkozik olasz írókkal. Guinizelli, Rustico, Folgóre, Petrarca, Boccaccio, Ariosto Machiavelli, Goldoni, Pellico, Nievo kap hol az utószó szándékához igazodó hézagpótló ismertetést, hol pedig mikrofilológiai elemzést. Fra Angelico Angyali üdvözleteiről emlékezetesen szép művészettörténeti értekezést, Gramsci Croce-kritikájáról s néhány olasz irodalmi problémáról rövid áttekintést olvashatunk. Ezután összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányok következnek.

A magyar—olasz tanulmányok mérlege fontos elvi kérdést tisztáz. Az „ahisztórikus pozitívista motívumkutatással” szemben a történeti-fejlődési aspektus fokozott érvényesítésére törekszik. Ez azonban a kutatás módszerének és céljának változása mellett terminológiai gondokat is felvet. *Kapcsolat és hatás, erudíció és kölcsönzés* értelmezése teszi világossá a szerző céljait. A *kapcsolat* állandó aktualizálódása a hatás, amely az átvevő kultúrát termékenyíti, vele foglalkozni alapvető feladat. Szerintünk érdemes lenne e fogalomkört az ismerettel kiegészíteni, *ismeret és hatás* között jelölénék meg ekkor a *kapcsolat* helyét. Szaunder kutatásai nyomán így beszélénék szívesen Faludi modern olasz ismereteiről, Döbrentei olasz kapcsolatairól s a Csokonaiban feltűnő olasz *hatásról*.

Dante első magyar fordítása, a szerző 1957-es kutatásai óta most már tudjuk, hogy kétségtelenül Döbrenteitől, 1806-ból ered. Nem értjük, hogy mért nem tud erről méltán híressé lett Dante-kiadásunk 1962-ben... A tanulmány meggyőzően mutatja be a felvilágosodás Metastasio-kultuszának törvényszerű elhalványodását a romantika korában, ahol Dante, majd Tasso népszerűsége növekszik meg. A művészi hagyománybázis átváltásának funkcióját azonban történetileg még el kellene mélyíteni, s ekkor Döbrentei esztétikai értékeiről is megnyugtatóbban lehetne beszélni.

Faludi Ferenc kéziratának beható elemzése mutatja meg a *Téli éjszakák* szerzőjének modern olasz irodalmi ismereteit, *Csokónai és Metastasio* kapcsolatáról kitűnő tanulmány szól, módszertani példája és tudományos eredményei egyaránt figyelmet érdemelnek.

Kiss István Utazó könyvetskéjének bemutatása a felfedezés erejével hat, bár alapja az 1958-as római kiadás. A XVIII. század végének ferences szerzetese „nem nagy tehetség”, de „jó elbeszélő”, helye Mikes és Faludi mögött jelölhető ki.

A fentiekből kitűnik Szauder József könyvének nagy érdeme, sok új eredményben bővelkedő gazdagsága. A művészetek és a hagyományok kapcsolatának rendezésére tett több kísérlet — amely leginkább közös a változatos tematikájú tanulmányokban — még messze van a teljes megoldástól, de gondolatébresztő hatásuk e téren is kétségtelen. Helyes volt a művészetek egyetemes posztulátumai közé iktatni az analógiát (330), amely végső soron indokolja a művészetek sajátos történeti szubjektívizmusát, s közben lehetővé teszi e jelenség történeti vizsgálatát. Croce felfogását Nievoról s a Metastasio—Dante váltást ezzel az újszerű hagyomány-szemlélettel sikerül magasabb szinten értékelni.

A kötet egészére jellemző apróbb hibák közül néhányat említünk: bosszantóan sok az ismétlés, az átfedés (pl. a két Goldoni-tanulmányban), nem értjük a funkciótlan szuperlatívuszhalmozás okát, s olykor feltűnő az értekezések egyetlen mélysége. A filológiai dokumentáció gyakran túlméretezett, bár a célok értékesek. Szükségesség és aprólékoság között e könyvben néhol elmosódik a határ.

Szuromi Lajos

Beszélő tájak. Szerkesztette: Hatvany Lajos. Fényképezte: Gink Károly. Bp. 1963. Magvető K. 343 l.

Sok embernek nincs közvetlen kapcsolata az irodalommal. Hatvany Lajos fényképeket mutat be tájakról, és intim részleteket sorol fel költők életéből, mintegy huszonöt szerző-társával, s így lesz ez az érdekes könyv az irodalom megszerettetésének egyik új műfaja. Hatvany előbbi műveinek varázsa is a jó információ mellett elegáns stílusa, mely lehetővé teszi, hogy a szöveggel egyaránt boldogul tudós és amatőr érdeklődő. Ebben az esetben ez csak részben sikerült, — hiszen a szerző a betegséggel érkező öregség időhiánya következtében a könyv szövegét nem gondolhatta egyedül, s így a szerkesztés elve — melynek lényege tájak és művek kapcsolatának feltárása a könnyed tömörség segítségével — nem valósulhatott meg maradéktalanul.

A szerkesztő Hatvany Petőfi útját kíséri, s pontos szövegét hűségesen követi a legfontosabb helyek fotója. Ezen elgondolás alapján íródott Bóka László, Berzsenyi-, Kossuth-

Széchenyi-, Gárdonyi- és Vargha Balázs Csokonai-tanulmánya. Kiemelkedő Kardos Pál tömör, utikalauznak is használható írása, melynek jellemzője mértéktartó közvetlensége, és erénye, hogy finoman utal a szakkönyvekre. Igényes cikk Jenei Ferenc Kazinczy- és Németh G. Béla hangulatos Ányos-tanulmánya. Jól érzékelteti Simon István az idő tájat változtató erejét, mikor Vajda Jánosról szólva a vaáli erdő jelenét idézi: „Csak az erdő vonult messzebb a vadászlaktól.” A kötet nem egyenletes. Nagy a szintkülönbség Bródy András kuriózumokat felvonultató cikkei és Devecseri Gábor igényes Babits-láttatása között, aki igyekszik megtalálni versek és tájak összefüggéseit. Vargha Balázs egymaga nyolc költőről és íróról ír. Ez soknak tűnik. Helyesebb lett volna az egyes írókkal foglalkozó kritikussal készíttetni a cikkeket, mint Kovács Győző Batsányi-kutató esetében, aki imponáló rövideggel írt a kufsteini versek alkotójáról. Bár egy gyűjtemény sohasem lehet teljes, itt mégis fájó, hogy Zrinyi, Kosztolányi és Radnóti kimaradt. Szabolcsi Miklós fegyelmezett József Attila írása zárja a könyvet, amelynek végén a nyomasztó szárszói sinek láthatók. Ha Szabó Lőrincről is szó esik, a képi befejezés derűs lehetne.

A fotók Gink Károly alkotásai. Janus Pannonius költészetét kísérő képei hatásosan közelítik meg a nagy humanista verseinek világát. Megható a nagycenki Széchenyi mauzóleum kinyílt kapuja, és a két nyúlánk fa előtérrel bemutatott ceglédi tanya, ahol a Táncsics-házaspár töltötte utolsó éveit. Az egri romokat a végvári életre oly jellemző kardokkal erősíti fel, s itt a komponált kép erőteljesebb, mint a Balassiról szóló lazább szöveg. Akad homályos, elrontott fénykép is, — különösen az, amely Kovalovszky Miklós Fáy András-szövegét kíséri, és Fáy lakóhelyét ábrázolja.

A könyv olvasása, képek szemlélése közben döbben rá az olvasó, hogy itt minden hazai rögöt megszentelt a gondolat. Sárboárdon Tompa járt, Gyöngyösoroszában Bajza élt, a csesztvei hárs alatt Madách kezdte írni nagy művét, szinte minden hegynek, erdőnek, falunak van versindító pillanata.

Szükség van az irodalomtörténeti műfajok további szélesítésére. Erre mutatja az irányt a *Beszélő házak* után a *Beszélő tájak* című könyv is. A jövő feladata egy tudományos igényekkel megírt, képekkel illusztrált, néphagyományoknak is helyt adó irodalmi helytörténeti album kiadása, mely fokozná — indítaná ember és mű barátkozását — művészettől érintetlen rétegeket kapcsolna be az irodalom áramkörébe.

Losonci Miklós

Forgács Antal: A világ nem felel. Válogatott versek, prózai írások. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Pintér József. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 303 l.

A Pintér József által válogatott és bevezetett kötet a történelem ködeitől sokáig homályba borított „elsüllyedt irodalom” gazdag tartományából emel ki egy életművet. Forgács Antal egyike azoknak a számukban szárazat is meghaladó magyar íróknak, akik a fasizmus barbár pusztításainak estek áldozatul, s Radnóti Miklós, Lukács László, Bálint György, Salamon Ernő és még sok más tehetséges költő és író mellett ő is azok közé tartozik, akiknek ígératesnek indult pályáját derékbán törte ketté az erőszakos halál. 1938 őszén Franciaországba menekül, ahol álnéven él, 1944 tavaszán Grenoble mellett elfogja a Gestapo, előbb a drancyi internálótáborba, onnan Németországba hurcolják, s aztán nyoma vész.

Utóljára 1938-ban jelent meg kötet, a most kiadott válogatás az antológiákban, kötetekben és folyóiratokban megjelent írásait gyűjti egybe. (*Jóság.* [Ant.] Radnóti Miklós, Forgács Antal, Lakatos Péter Pál, stb. versei. 1929; *Fanyar idő.* Versek. 1933; *Hűvös magány* Versek. Bp. 1936; *Időm törvénye szerint.* Versek. Bp. 1938; Lapjai: *Társadalmi Szemle, Korunk, Válasz, Üzenet.*) Utolsó versei még máig nem kerültek elő.

Ha kortársi visszaemlékezésekben nem olvashatnánk nevét a kommunista, vagy a munkásmozgalomhoz közelkerült írók — Bálint György, Gelléri A. Endre, Gereblyés László, Nagy Lajos, Várnai Zseni stb. — neveinek felsorolása közt, s ha nem tudnánk, hogy a Sallai — Fürst perben őt is letartóztatták és megkínózták, verseiből csak sejtenénk, hogy életének egy szakaszában aktív munkása lehetett a Kommunista Pártnak. Költészetének alaptémája a költő belső vívódása a reménytelenség és hiábavalóság látszata ellenére kötelező harcvállalás és a menekülés között. Bánatos hangú, önmagába néző, vallomások líra Forgács Antal lírája, mely könyörtelen őszinteségével, önnön őstörvényeinek rezdüléseit is éles késsel boncoló következetességével, önostorozó kegyetlenségével válik megrázó erejűvé. Emberi és költői életútját leginkább a menekülése alkalmából írt *Párisi naplójából* érthetjük meg — visszafelé is. A hazájától búcsúzó költő a kort, helyzetet szimbolikusan kifejező, vak sötét-ségben zakatoló vonaton számadást készít életéről, s a világról, melyben élt. Nem harci toborzó, inkább vallomás ez az írása is, de nemcsak önvallomás, hanem hitvallás eszméje és magyarsága mellett. „Mi volt számomra a haza?” — kérdezi a határon a búcsú perceiben. Végso kérdéseire azonban „a világ nem fe-

lel”. Illyés „Haza a magasban” verssorait idézi magában, eligazítólul. „Igen, igen, itt az én hazám. Tökéletes biztonságú és elvehetetlen otthonra leltem a magyar poézisben. Nagy baj már nem érhet. Vízsem magammal Petőfit és Berzsenyit. De vízsem Csokonait, Aranyt, Vajda Jánost, Adyt, Tóth Árpádot, Kosztolányit, Babitsot és József Attilát is. Mit kaptam a hazától? Mindent. A nyelvet, s a nyelven át a poézist. Vegyék el tőlem ha tudják! Költő vagyok.” Kezdetben feloldódást, aztán egyetlen hivatást, végül az életet jelentette számára a költészet, általa és érte élt.

Első versei 1928-ból valók. Az ekkor már Európa-szerte leáldozóban levő avantgarde stíluseszményének jegyében indul, a szabad hömpölygésű, néhol daktilusos lejtésű verssorok azonban nála is csakhamar kötött strófaszerkezetekké rendeződnek. Hangulatban Tóth Árpádot, Radnóti halál-verseit idézi, képein, hasonlatain, néha még visszacsendülő rímeiben is József Attila hatása érződik.

Kritikái miniatűr remek, általában nagyobb szenvedéllyel kutatja az írói magatartás meghatározóit, amelyekből a művek születtek, mint magukat a műveket, s azok közül is elsősorban arra rezonál, amivel költői magatartásának kialakítása közben maga is szüntelen belső harcát vívja. Bálint György céltudatos, harcos publicisztikájában is „valami menekülés utáni vágy”-at érez, s József Attila költészetével kapcsolatban is elsősorban a magány problémája foglalkoztatja.

A remélt forradalom elmaradásában való csalódás, az egyre erősebbé váló fasizmus hatására a levertség tudata, a csendes rezignáció uralkodik el költészetén, élete egyetlen értelmének a „titok”, a „tisztá szó” jobb világba való átmentését tartja, de ez irányban is szkeptikussá teszi az elkerülhetetlen pusztulás váteszi hangulata. Világában csak nagynéha lobbannak fel fénylőn, reménykedő csillogásban a színek, legtöbbször maga a természet is a rezignáció szürkeségébe burkolódik. „Reszket a táj, gyűrött, rancos az ég”, „a fű ijedten hajtja le a fejét / s úgy hallgatja a távoli zenét”, „Az égen szétfutnak a csillagok / mint vezérnélküli vert sereg”. Katonáskodása idején találkozik először Szolnoknál a Tiszával. A folyóval Petőfit, a lázadást asszociálja, s többször is megénekl. De míg első versében tükrében „A fák lengetik vékonyka águkat / mint öklüket a sápadt tüntetők” másodsorra már egészen más képzeteket idéz:

Bús, hosszú sorban száraz, barna fák
unottan álltak süppedt partokon,
mint vert sereg, amely a harcokon
hiába fáradott

Harmadik Tisza versében már letört, foglyul ejtett betyárhoz hasonlítja, „aki hús csendőrrrel megütöközött”. A szerelem nála egy percnyi pihenés, az elmúlás biztos tudatában a feloldódás harmóniája is csak ideiglenes öncsalásnak hat. Verseiben egyre inkább eluralkodik a magány, a céltalanság, s az elmúlás tudata. Képeiben „a város, mint egy óriás halott / kihült halott egy piszkos lepedőn”, a falu „kis messzi fénye bágyadt szomorú / mint a haldokló utolsó tört szava”.

Utolsó kötetét szonettkoszorúval zárja le, mely összegezze művészetének és önmaga belső vívódásainak is. Kemény az önbírálat; az újrakezdés, de az elkerülhetetlen vég számvetését is sejteti. Vajon hallgatásával valóban az életet jelentő „szót” őrizte-e, vagy csak gyáván menekült? — teszi fel önmagának a kérdést.

A válogatásban közreadott, kötetben eddig meg nem jelent versekben az önámítással való számvetés után hangja érdekesebbé válik, s Langston Hughes, Countee Cullen, Mc. Kay osztályharcos költeményeinek tolmácsolásával tesz hitet az elnyomottak, a kizsákmányoltak mellett.

Förgács Antal költészetének kialakítá-

sában a szocialista eszméknek elsődleges szerepe volt, ennek ellenére mégsem lehet egyértelműen szocialistának nevezni. Lirája az osztályától elszakadt, de új, befogadó közösségre még nem talált, a szocialista eszmék igazságát racionálisan felismerő, de polgári beidegzettségével szakítani végleg nem tudó intellektuel belső vívódásának terméke. Természetesen merevség lenne e költészet szocialista jellegének problematikusságát csak osztálykorlátok érvényesülésével magyarázni. A faszizmus egyre erősödő terrorja, a magyarországi munkásmozgalom gyengeségei, belső ellentmondásai, sikertelenségei az erősebb anyagból gyúrt költők hitét — néha még József Attiláét is — kikezdték. Tudta, kimondta ő is „egy nép szabadsága nem képzeltető el az osztályok szabadsága nélkül. Mert a szabadság egy és oszthatatlan!” Következétesen harcolni érte azonban erőtlenn volt, s költői és emberi hitelét éppen az adja, hogy utolsó verseiben épp e harc elmulasztása miatt fordul szembe önmagával. Pintér József a tragikus sors átélte felelevenítésével lírai szépségű sorokban állít emléket a költőnek bevezetőjében.

Varga Rózsa